

ELS NOTARIS I LA LLENGUA A LA MANRESA DE FINALS DE L'ANTIC RÈGIM

AA.VV.

D'ençà que la historiografia romàntica del segle XIX va començar una "nova" història de Catalunya, en la qual s'exalten i mitifiquen certs personatges i valors específics del poble català com ara els grans reis de la Corona d'Aragó (Jaume I, Pere el Gran, etc. . .), o bé certes institucions com ara les corts medievals o fins i tot una "manera de fer política" idealitzada com el "pactisme", es va produir alhora una crítica a la dinastia borbònica que la feia culpable de qualsevol endarreriment de la societat catalana, molt especialment en el camp cultural, i, dins d'aquest, el de la llengua catalana. Neix, així, un debat sobre la decadència del català que dura fins i tot en els nostres dies. Concretament, un dels mites més difosos és la creença que la desaparició definitiva de l'administració pública catalana per mitjà del Decret de Nova Planta (a partir d'ara: DNP) de 1716 significa per a la nostra llengua una decadència que durarà fins al moviment cultural de la Renaixença.

Existeix una altra línia historiogràfica -sorgida fa uns trenta anys- que considera que el català es va mantenir lingüísticament malgrat les mesures centralitzadores dels Borbons. Aquesta historiografia desmitifica les aportacions de l'esmentada història romàntica nacionalista, més ideològica que no pas científica. Aquesta desmitificació la veiem molt positiva en uns punts concrets. En primer lloc, els historiadors i lingüistes que estudien seriosament el fenomen apliquen el concepte de "decadència" al període que va entre el segle XVI i mitjan del segle XIX. En segon lloc, aquests autors parlen del camp literari (quan es refereix a la llengua decadent), i no a la llengua en general i a la parlada en particular (1). A més, s'adonen que dintre de la cultura n'hi ha molta que segueix essent catalana, com ara tractats tècnics i científics que es tradueixen directament del llatí. Al llarg del segle XVIII (i amb una tradició que ve del segle anterior), trobem un debat entorn a l'ús del català en la literatura culta i els manuals científics. Per una banda, existeix una sèrie de detractors de

la llengua que fan la seva producció científica i literària en castellà: Antoni de Capmany (1724-1813), que és la figura intel·lectual més important de tot el segle XVIII, n'és un bon exemple. D'altra banda, hi ha un corrent apologetic sostingut per Antoni de Bastero i Lledó (1675-1737), Agustí Eura i Martró (1680-1763), o en Baldiri Reixac (1703-1781), amb la seva gramàtica catalana per a les escoles de primeres lletres.

A Catalunya, el 1742 el dominic tarragoní Pere Màrtir Anglès és el primer set-centista en publicar un "promptuari" de gramàtica llatina, castellana i catalana (en el mateix ordre d'importància). El 1743 el banyolí Josep Ullastra escriu la primera gramàtica catalana, que restarà inèdita. Una nova gramàtica serà el 1796 la de Joan Petit i Aguilar, que té com a objectiu predisposar "pera la mes facil inteligencia de la (llengua) española y llatina". A la darrerria del segle, les institucions es comencen a preocupar pel tema i l'Acadèmia de Bones Lletres demana una obra a Antoni Alegret (1792), que és una còpia, amb modificacions, de la que en el seu

dia va redactar Anglès. Ja entrat el segle XIX trobarem la gramàtica del també acadèmic Josep Bellvitges (1800) i l'aportació de Josep Pau Ballot amb una gramàtica publicada entre 1813 i 1821. Durant la tardor de 1796 apareix la primera polèmica pública entorn de l'ortografia del català a les pàgines del *Diario de Barcelona* (2). Finalment trobem el català introduït a l'administració pública en temps de dominació francesa (sota el comandament del Mariscal Augerau, gener-maig de 1810 i de l'octubre de 1811 fins al final de la Guerra) fins al punt de publicar l'esmentat *Diario de Barcelona* mig en francès i mig en català per tal d'atraure els catalans vers l'Imperi napoleònic.

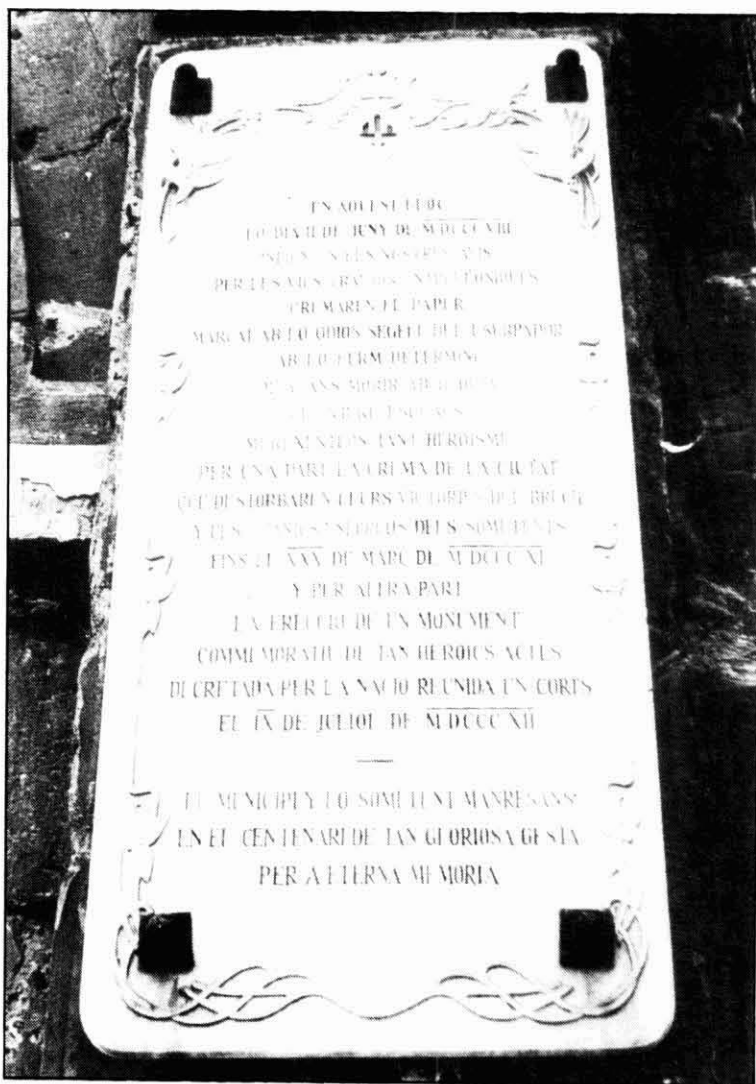
Tota aquesta sèrie de personatges i fets relacionats amb la cultura catalana de fa un parell de segles han estat i són interpretats de diferent manera pels diferents autors i s'ha creat, així, una controvèrsia historiogràfica i lingüística en la qual no s'han esclarit, com diu Àngels Solà, "la sèrie de contradiccions històriques i culturals de finals del segle XVIII i primer quart del XIX" (3). En con-

seqüència tots aquests fets no es poden estudiar d'una manera aprofundida si no es coneix el context de l'època. A la societat d'antic règim hi ha una diferenciació (matisada) entre una cultura oral popular i una cultura escrita d'èlite, que tenen lligams entre elles, que fan que la importància de la producció cultural escrita sigui molt més minsa que no pas ara. Aleshores molts erudits expliquen la situació de la llengua catalana en temps de la "decadència" per mitjà d'una cultura escrita que correspon només a un percentatge mínim de la població (4).

2. Els notaris i la llengua catalana

L'estudi de la documentació notarial demostra que el català segueix essent una llengua viva, parlada per la majoria del poble. I si bé és cert que l'administració pública es castellanitza, és igualment cert que l'administració privada se segueix exercint en la llengua popular; matisant, sempre, que estem parlant de Manresa, ciutat relativament molt important al segle XVIII, però que no era cap centre administratiu que tractés directament amb el govern.

També és veritat que hi ha diversos factors que ajuden que els notaris conservin la tradició de l'escriptura. L'ofici del notariat no té, a l'antic règim, cap de les connotacions professionals que té en l'actualitat, en referència a la manera d'aprendre'l i als exàmens per poder exercir-lo. S'exigia un mínim de vuit anys d'aprenentatge continuat a casa d'un notari col·legiat, on s'havia de menjar i dormir (és a dir, fer-hi vida). Aquesta reglamentació gremial facilitava que l'art de la notaria passés de pares a fills quan això era possible. Després d'això l'examen d'accés al col·legi incloïa coneixements del llatí i d'ortografia de la llengua (5). És per aquesta causa que ens trobem amb un cos notarial inclinat a conservar els formulismes i la terminologia propis de la més pura tradició jurídica catalana.

Una mostra del català emprat a primers del XIX, a la Plaça Major de Manresa. (Foto Jordi Perramon).

3. La normativa dels notaris.

L'estudi de la documentació notarial durant els segles que s'anomenen de la "decadència" (del XVI al XVIII, recordem-ho) és una de les peces claus -però no l'única- que permetran resoldre molts problemes a tots aquells investigadors que es dediquin a temes d'història de la cultura. Les escriptures notariales permeten, al mateix temps que l'estudi lingüístic, l'estudi social i dona altres menes de dades, com exposarem a continuació sobre el cas de Manresa els anys 1790-1820. Aquesta és una feina que caldria realitzar a tot Catalunya i que potser canviaria o bé reformaria molts tòpics i creences que fins ara havíem cregut com a vàlids (6). Però tornant a l'aspecte lingüístic, nosaltres pensem que, tot i que és molt útil per a la recuperació de la terminologia

jurídica, la llengua que escriuen els notaris en els manuals de protocols no és la que durant aquest període parlen la majoria dels catalans. Ens trobem, doncs, amb uns escrits relativament deslliats de la parla real, que és, de fet, la que s'ha de resseguir per tal de fer un estudi vàlid de la història de la llengua. Aquest deslligament de què parlem és a causa de diversos factors. En primer lloc ens trobem amb la realitat quotidiana dels notaris. Aquests, com ja hem esmentat, tenen una certa tendència a seguir la tradició en qüestions de treball i una de les seves eines indefectibles és la llengua, que des de mitjan segle XV comença a ésser la catalana (7) i que, per tant, han d'emprar contínuament i sense alternances normatives, de la mateixa manera que ho feien amb el llatí. Una gramàti-

ca pròpiament dita escrita per un notari i amb influència sobre els seus col·legues no la trobem fins a mig segle XVIII (8) i encara al País Valencià, la qual cosa ens fa sospitar de la poca influència que va tenir al Principat. La pràctica dels notaris es regia pels formularis notariais, que donen exemple de com s'ha d'escriure els documents, és a dir, dels formulismes que s'ha d'utilitzar. Per tant, la normativa notarial és de caire consuetudinari i no tenim notícia de cap mena de discussió lingüística entre notaris per tal d'establir la manera concreta d'escriure alguna frase, expressió o paraula. Ara bé, aquesta "normativa" que propugnen, si més no els formularis, no és neutral dintre del seu context. En un país com ara la Catalunya del segle XVIII, on la cultura d'élite és escrita en castellà, llengua de l'avantguarda cultural, i on les mostres de cultura catalana són orals o de cultura popular, i on trobem ben poca gent disposada a fer servir el català com a vehicle de comunicació entre erudits i estudiosos, la llengua dels notaris, afermada i "normativitzada", representa una solució massa conservadora per a l'aproximació necessària de la llengua escrita a la parlada.

La millor manera de resseguir la parla als documents notariais és fixant-nos en les firmes dels clients que atorguen les escriptures. Aquests, generalment poc instruïts en gramàtica, escriuen el seu nom tal com els sona, i així trobem:

Pera Mrtÿ per Pere Martir; Jacintu Olle per Jacint Oller; Juan Cudina per Joan Codina; Bichtoria Dat sira per Victoria Datzira; Sipria per Ciprià; Taresa per Theresa.

... I molts d'altres que, estudiats detingudament pels lingüistes, donaran de cert una visió ben clara dels trets dialectals propis de la comarca de Bages en una vessant històrica no contaminada per

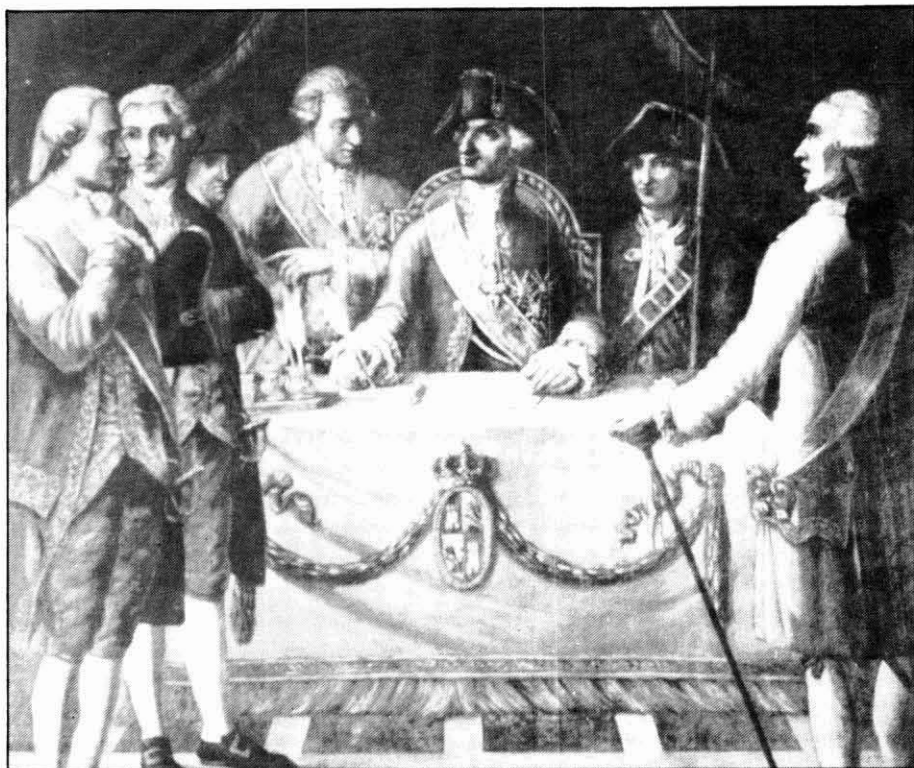
la presència del castellà que, a nivell popular, amb la immigració o a través dels mitjans de comunicació de masses, s'ha donat fins avui a casa nostra.

ESTUDI DE L'ALTERNANÇA DE LES LLENGÜES CATALANA I CASTELLANA EN ELS DOCUMENTS DELS NOTARIS MANRESANS (1790-1820)

La tria del període concret, el que va entre 1790 i 1820, no és casual, ja que nosaltres mateixos estem desenvolupant treballs sobre la societat manresana i els mateixos protocols notariais d'aquests anys (9). El període estudiat representa una etapa fonamental dins la història manresana, ja que, a nivell industrial, canvien les bases de les manufactures: la seda, principal primera matèria treballada, perd importància davant la llana, i, sobretot, la introducció de la indústria del cotó que comporta nous mètodes d'organització del treball més propers al sistema fabril actual; també és l'època de les diverses guerres entre la monarquia espanyola i França o Anglaterra, d'entre les quals destaca, òbviament, la Guerra del Francès. Tots aquests esdeveniments, com veurem, tindran el

seu reflex en la documentació notarial. El nostre treball, però, es limita a sistematitzar les aportacions generals fetes sobre l'ús de la llengua als protocols notariais.

El mètode de treball ha consistit en extreure de cada protocol unes dades relatives a la llengua en què està escrit: el nom dels atorgants, la seva procedència geogràfica i la seva professió, a més del tipus de document i la data en què va ser escrit. Amb aquest garbuix de dades intentem discernir per què determinades escriptures es fan en català, o bé en una llengua aliena al poble. D'aquest període de trenta anys ens hem vist obligats a treballar-ne només cinc, a causa de la copiosa quantitat de llibres (uns dos-cents i escaig) que existeixen a l'Arxiu Històric de la Ciutat de Manresa secció de protocols, que és d'on ha estat extreta tota la documentació. Hem triat, doncs, un total de trenta-set manuals pertanyents als anys 1790, 1800, 1807, 1812 i 1820 (10). Aquests anys es corresponen respectivament a l'any de l'inici de l'estudi, al tombant de segle, l'any abans de la Guerra del Francès, a un any de guerra (a més, any de culminació de les Corts de Cadis amb la pro-

Carles III continuà la política castellnitzadora dels Borbons. (Foto Arxiu).

clamació de la primera Constitució liberal espanyola) i un any d'acabament de l'estudi (i de la jura de la Constitució per part de Ferran VII). De cadascun dels anys triats n'hem estudiat la totalitat dels notaris que treballaven a Manresa; ara bé, no hem buidat completament cada manual, sinó que hem agafat mostres significatives de cada un d'ells.

La mostra és prou representativa com per establir els percentatges de castellanització de les escriptures, així com per treure con-

clusions sobre els motius que es tenien en compte a l'hora d'utilitzar el castellà o el català en un document. Malauradament, manquen treballs d'aquest tipus per establir les necessàries comparacions que permetin arribar a una conclusió general per a tota Catalunya (no només d'aquests anys sinó des del segle XVI fins a les darreries del segle XIX).

La divisió del següent quadre, que hem fet per tipus de documents, respon al fet que la llengua en la qual una escriptura està re-

dactada no depèn del notari dels atorgants (encara que en aquest cas hi trobaríem excepcions, poc nombroses d'altra banda), sinó del tipus concret de protocol. Així, veiem com els documents de caire personal estan escrits majoritàriament en català, mentre que aquells de caire oficial (entenent per "oficial" els documents que presumiblement han passat o passaran per la "Real Audiencia" o per d'altres instàncies administratives oficials) estan en castellà. Les xifres que ens mostra el quadre demostren

QUADRE Nº 1		1790		1800		1807		1812		1820		TOTALS		
Grup A		cat.	cast.	cat.	cast.	cat.	cast.	cat.	cast.	cat.	cast.	nombre	%cat.	%cast.
èpoques		245	1	85	1	104	2	72	—	63	—	573	99,3	0,7
vendes i revendes		147	1	70	4	73	2	153	1	73	1	525	98,3	1,7
debitoris		12	—	12	—	18	—	17	—	22	—	81	100	—
arrendaments		7	2	14	—	5	—	17	—	8	1	54	94,5	5,5
censals		36	1	8	—	15	1	7	—	9	—	77	97,4	2,6
establiments		15	1	9	—	4	—	7	—	1	—	37	97,3	2,7
lluïció		13	—	1	—	—	—	2	—	2	—	18	100	—
TOTALS A—1		475	6	199	5	219	5	275	1	178	2	1365	98,6	1,4
capítols matrimonials		84	—	30	—	22	—	52	1	44	—	233	99,6	0,4
inventaris		17	—	7	—	13	—	10	—	5	—	52	100	—
testaments		9	—	25	—	11	—	15	1	19	—	80	98,8	1,2
firma de senyoria		4	—	3	—	5	1	—	—	3	—	16	93,8	6,2
TOTALS A—2		114	—	65	—	51	1	77	2	71	—	381	99,2	0,8
donacions		8	—	1	—	5	—	1	—	3	—	18	100	—
convenis i concòrdies		17	1	3	—	9	—	5	—	5	6	46	84,8	15,2
cessions		8	—	3	—	2	—	3	—	2	—	18	100	—
fundacions		6	—	—	—	—	—	—	—	1	—	7	100	—
possessiones		2	—	—	—	—	—	4	2	1	—	9	77,8	22,2
TOTALS A—3		41	1	7	—	16	—	13	2	12	6	98	90,8	9,2
Grup B														
requeriments		1	4	—	17	—	14	4	10	—	7	57	8,8	91,2
notificacions		11	8	—	10	—	3	1	3	—	2	38	31,6	68,4
reials lletres		—	5	—	4	—	—	—	—	—	2	11	—	100
TOTALS B		12	17	—	31	—	17	5	13	—	11	106	16	84
Grup C														
Mestries		10	—	8	—	1	—	6	—	5	—	30	100	—
aprenentatge		23	—	7	—	9	—	5	—	4	—	48	100	—
fe de pràctica		29	8	3	3	2	—	—	—	—	—	45	75,6	24,4
capítols (reunions)		15	1	9	3	21	2	3	1	5	1	61	86,9	13,1
TOTALS C—1		77	9	27	6	33	2	14	1	14	1	184	89,7	10,3
procures		54	66	35	54	13	83	13	79	5	50	452	26,5	73,5
substitucions		6	6	2	3	1	1	—	3	1	3	26	38,5	61,5
noment. tercers		2	1	—	—	—	1	—	1	—	—	5	40	60
TOTALS C—2		62	73	37	57	14	85	13	84	6	53	483	27,1	72,9
Altres doc C—3		17	7	4	3	17	2	17	3	7	1	78	79,5	20,5
TOT/ PARCIALS		798	113	339	102	350	112	414	105	288	74		2189	506
%		87,6	12,4	76,9	23,1	75,8	24,20	79,8	20,2	79,6	20,40	2695	81,20	18,80
TOTALS		911		411		462		519		362				

que ens trobem en una societat que parla en català, ja que si bé hi ha documents en castellà, estan fets pels mateixos individus que els altres i, a més, estan firmats majoritàriament en català. Analitzarem, tot seguit, els tres apartats un per un, el primer (A) fa referència a aquells documents escrits bàsicament en català, el segon (B) els documents escrits en castellà, i el tercer (C) a tots aquells en els quals hi ha una alternança en l'ús de català i castellà en proporcions sensiblement semblants.

A). Dins d'aquest grup hem fet tres subdivisions: a la primera (A-1), s'han classificat tots aquells documents que suposen transaccions monetàries; a la segona (A-2) incloem els de caire personal, i a la tercera (A-3) d'altres tipus de documents de difícil enquadrament, ja que, pel seu contingut, a voltes anirien a la primera subdivisió i, a voltes, a la segona. Dins del primer subgrup podem trobar totes aquelles escriptures que fan referència a vendes, censals, arrendaments, etc., així com les àpoques (que són rebuts per quantitats percebudes). Aquest tipus de documents són, com es pot apreciar al quadre, els més nombrosos, la qual cosa és normal perquè no podem oblidar que les escriptures notariales mostren essencialment, als ulls dels historiadors, la vida socio-econòmica d'una família, una ciutat, comarca, etc. El segon subgrup inclouria els testaments, inventaris post-mortem i capítols matrimonials que són els documents que primer es comencen a redactar sistemàticament en català, quan la resta de la documentació era encara en llatí (11).

B). Els documents d'aquesta secció estan relacionats amb la "Real Audiencia", que és la part de l'administració pública que més aviat es castellanitza, i els documents reflecteixen aquesta circumstància. Es tracta de requeriments i respostes plantejats arran de plets judicials, o bé de notificacions de l'audiència i "reales letras" (comunicacions de l'audiència en representació del rei).

Façana del Jutjat de Manresa, obra del 1671. (Foto Jordi Perramon).

C). Aquest tercer grup és on trobem documents escrits indistintament en castellà o en català. També n'hem fet tres subapartats: el primer (C-1) amb documentació de caire gremial, el segon (C-2) amb escriptures privades (però amb una certa vessant pública), i en tercer lloc (C-3), la documentació diversa de difícil classificació. El primer subgrup, el relacionat amb els gremis, presenta quatre tipus de documents: les mestries i aprenentatges (o fadrinatges), escrits exclusivament en català i les fe de pràctica i capítols o "juntas" dels gremis, que alternen ambdues llengües. Els aprenentatges i fe de pràctica són documents privats, els primers suposen un contracte entre un mestre i un aprenent, i la fe de pràctica és un certificat que aquell dóna a aquest per tal que es pugui presentar a les mestries i a d'altres proves del gremi. Les mestries i capítols són documents en els quals una part representada l'ostenta el gremi, o bé els seus representants (examinadors, administradors). Abans d'explicar un xic més aquests últims protocols hem d'assenyalar que l'època estudiada suposa una primera etapa de decadència del sistema gremial:

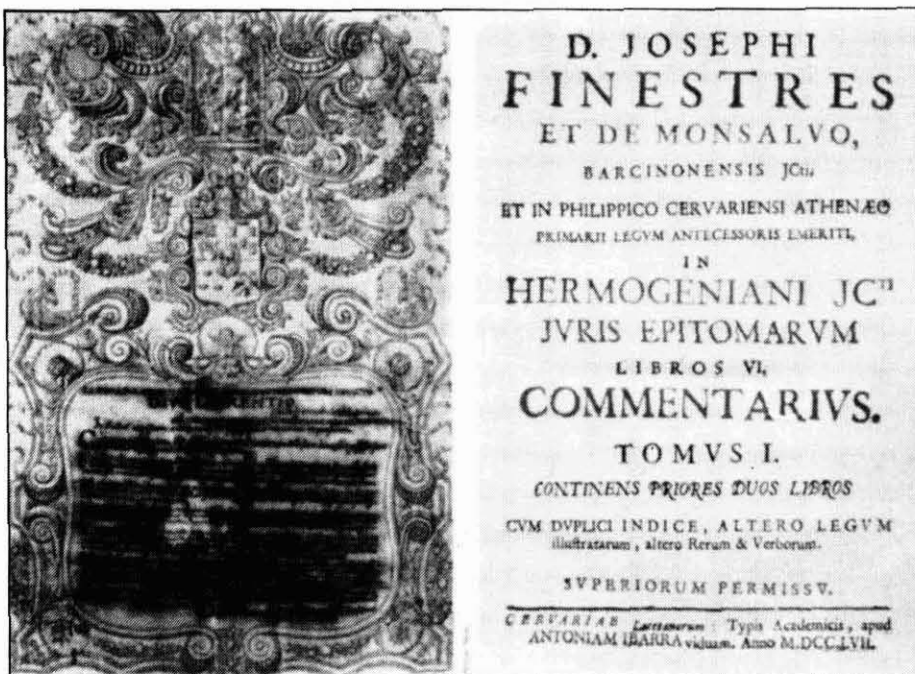
veiem, per exemple, com mestres velers es dediquen al comerç o a la fabricació d'indianes (que, per estar fetes de cotó, la seva producció i els seus treballadors s'escapen del control dels gremis). El primer que observem és una especialització dels notaris, ja que cada un porta uns determinats gremis; així, Antoni Raurés (i després el seu fill Francesc) protocol·litza els documents dels gremis de cases, pagesos, traginers, sastres i teixidors de lli (en Francesc, a més, el de velers); excepte dos (una procura del 1790 i un capítol del 1800), tots els documents d'aquests dos notaris són escrits en català. També el notari Enrich (que protocol·litza les escriptures de cordoners i passamaners) les escriu sempre en català. En canvi els documents sobre gremis trobats sota la firma de Pau Raurés (gremis de perxers, torcedors de seda i tinturers de seda) i de Tomàs Coma (perxers, fusters, traginers, ferraters i tinturers de seda) alternen català i castellà. Josep Maria de Mas protocol·litza, el 1812, una única escriptura del gremi de cordoners, una deliberació, en castellà.

Quant a les procures ens ha estat impossible d'esbrinar una línia

comuna que informés de trets generals, tant pel que fa a les procures en català com a les que estan en castellà. Notem una certa preferència del castellà per part de molts notaris, que sembla que té una tendència clara a augmentar durant els darrers anys estudiats.

L'evolució anual de tota aquesta documentació no suposa cap mena de variació ostensible: la documentació escrita en català, tant pel que fa a dades parcials anuals o bé al percentatge final, suposa un 80 % de totes les escriptures; aquest percentatge és força significatiu de la importància que tenia el català al Bages fa un parell de segles. A més, s'aprecia amb claredat que són les procures, exclusivament, les que suporten els indicadors de castellanització (arribant a ser el 86 % del total dels documents escrits el 1807). Podem concloure dient que la castellanització del notariat manresà no es produeix, almenys, fins després de 1820. Així, doncs, les hipòtesis que parlen d'una progressiva castellanització dels protocols notariais al llarg del segle XIX no són aplicables al cas de la comarca de Bages entre 1790 i 1820, tot i que hem de donar una certa raó a l'afirmació que diu: "Entre la burgesia, per altra banda, signe important, l'ús de la llengua catalana perdía terreny (hom ho constata en les correspondències i en els documents notariais) a mesura que s'estrenyien els lligams amb Espanya i Amèrica" (12); ja que mentre que a Manresa dura la venda de vells i indians a Amèrica, es redacten en castellà totes aquelles procures que hi són destinades (13).

L'Ofici d'Hipoteques és una font notarial distinta dels manuals dels notaris que trobem a Manresa en aquest període. La seva funció també és diferent, ja que fou creat arran d'una Reial Pragmàtica de Carles III de l'any 1768 per tal de registrar totes les escriptures notariais referents al traspàs de finques i diners. Hi ha diversos estudis sobre el seu ús com a font històrica, ja que per mitjà d'ell es

Portada del "Iuris Epitome" (1757).

troba un índex anual de l'activitat notarial i se'n podem extreure estadístiques socials (14).

Ens trobem, doncs, davant d'una documentació reglamentada que no és usada directament per l'atorgant d'un document, sinó pel notari i per l'administració, representada pel notari que obté la plaça de "titular del Oficio de Hipotecas". Per tant, tota la documentació és en castellà, i l'Ofici és un dels elements castellanitzadors de l'administració a nivell local.

Si bé la reglamentació que regula l'Ofici d'Hipoteques és del 1768, a Manresa el primer volum relligat que es conserva en el total de la documentació que el Registre de la Propietat va donar a L'A.H.C.M. és el de 1808. Aquest volum mostra unes certes peculiaritats lingüístiques dignes d'ésser esmentades aquí. Trobem que aquest any és especialment conflictiu per a Manresa: durant el mes de maig sorgeixen les disposicions legals de l'Administrador General del Paper "Sellat" per tal d'actualitzar aquesta primera matèria dels notaris; el dia 2 de juny es crema el paper segellat dels francesos com a mostra d'insubordinació a les noves autoritats; poc després es produeixen les famoses

-i mitificades- batalles del Bruc. Així, doncs, sembla lògic que d'un any tan conflictiu se'n conservi poca documentació i en mal estat, i aquest és el cas de l'ofici d'Hipoteques.

D'aquest Registre n'era titular el notari Lluís Enrich, però hi ha hipoteques registrades per d'altres notaris durant el mes de setembre "por indisposición del escrivano de este oficio", fins que hi ha una anotació a l'inici del llibre 8è. on diu que la plaça passa a ser de "Cayetano Mas escrivano del Ayuntamiento", fins aquell moment notari de la vila de Santpedor, per causa de la mort de l'anterior titular ocorreguda l'1 d'octubre de 1808.

És doncs durant la titularitat del traspàs Lluís Enrich que trobem una sèrie de cites en pàgines disperses preses íntegrament en català, encara que s'observa una clara alternança idiomàtica aparentment sense sentit que arriba a barrejar les dues llengües: "pedazo de vinya de una quarta" (pàg. 16), etc., juntament amb petites cites íntegrament en català. Malgrat això, la majoria dels documents enregistrats abans de la mort d'aquest notari ho són en castellà.

La castellanització definitiva,

però, es produeix a partir de la presa de possessió del càrrec de Gaietà Mas, ja esmentat, que, a més, regularitza i fixa el sistema de registre dels documents i fa índex (a partir del Llibre 8è. d'aquest any). Al llarg dels altres set llibres la irregularitat és total; trobem pàgines numerades, sense numerar, amb el segell de Carles IV, amb un segell de la ciutat de Manresa (imprès expressament a causa de l'esmentada crema del paper segellat oficial), i finalment veiem pàgines sense segell i després amb el de Ferran VII. A més, no hi ha cap mena d'índex.

NOTES

- (*) Aquest treball s'ha dut a terme gràcies a l'ajut econòmic de l'Il·lustre Col·legi d'Advocats de Manresa. Agraïm la desinteressada col·laboració del professor Jaume Serra, sense la qual no s'hagués pogut elaborar aquest estudi. Aquest article és un resum de la comunicació "Castellanització i decadència de la llengua a la comarca de Bages. Un estudi dels protocols notariais (1790 - 1820)" presentada al II Congrés Internacional de la Llengua Catalana, àrea científica nº 5 "Llengua i Dret". Andorra la Vella, 5, 6 i 7 de maig de 1986 (les actes són en impremta).
- SALES, Núria: "Els Botiflers", a *Senyors bandolers, miquelets i botiflers. Estudis sobre la Catalunya dels segles XVI al XVIII*. Barcelona, 1984, pp: 207-208. També cf. ARDIT, Man.; BALCELLS, A.; SALES, N.: *Història dels Països Catalans, de 1714 a 1975*. Barcelona, 1980, pà. 42; COMAS, A.: "Problemàtica de la 'decadència'" a *Actes del Cinquè Col·loqui Internacional de la Llengua i la Literatura Catalanes*. Andorra, 1-6 d'octubre de 1979, publicades a Montserrat, 1980, pàg. 169; RUBIÓ I BALAGUER, Jordi: "Literatura Catalana", a DIAZ-PLAJA, Guillermo: *Historia General de las Literaturas Hispánicas*. Barcelona, 1958, pàg. 219.
 - Totes aquestes dades les hem extretes de la suggerent i erudita tesi doctoral de Mila SEGARRA, una part de la qual ha estat publicada amb el títol: *Història de l'ortografia catalana*. Barcelona, 1985. Un resum de tota la tesi es troba al seu llibre: *Història de la normativa catalana*. Barcelona, 1985.
 - El propi Ballot considerava essencial el coneixement de la llengua castellana: "Gran estimació mereix la llengua catalana; més però no deven los catalans olvidar la castellana; no sols perque es tan agraciada i tan majestuosa, que no te igual en las demás llenguas; sino perque es la llengua universal del regne, i se exten á todas las parts del mon ahont lo sol il·lumina". Citat per SOLA, A.: "Art. cit.", pàg. 292.
 - Encara que, com és obvi, només ens han arribat les fonts escrites, ja que les orals s'han desvirtuat amb el pas del temps; Carlo GINZBURG reconeix l'ambigüitat del terme "cultura popular" i la dificultat del seu estudi. Cf.: *El queso y los gusanos*. Barcelona, 1981, pp: 14-20.
 - Tot això ho podem trobar a NOGUERA DE GUZMAN, Raimon; MADURELL, Josep Maria: *Privilegios y ordenanzas históricos de los notarios de Barcelona*. Barcelona, 1965, pàgs.: 53, 72-73, 75 i 528.
 - Molts autors són els que clamen perquè es realitzin treballs d'aquest tipus amb un abast global, com Núria Sales, Pierre Vilar, Àngels Solà, Ricardo García Cárcel, el malaurat Antoni Comas i l'estudiós d'aquests temes Sebastià Solé i Cot. Vegeu també "Les actes notariés. Source de l'histoire sociale, XVI-XIXème. siècles" a *Actes du Colloque de Strasbourg* (març, 1978). Strasbourg, 1979.
 - A NOGUERA DE GUZMAN, R.; MADURELL, J.M.: *Op. cit.*, pàg. 83. En alguns formularis notariais del segle XVI tots els exemples de documents són redactats en llatí menys els testaments i les últimes voluntats; això ho recull ARNALL I JUAN, Maria Josepa: "La 'praxis' en un formulari notarial barcelonès del segle XVI. (Ms. 994 de la Biblioteca Provincial i Universitària de Barcelona)" a *Actes del Primer Congrés d'Història Moderna de Catalunya* (Barcelona, 17-21 de desembre de 1984). Publicades a Barcelona, 1984, Vol. II, pp: 101-110. Barcelona, 1984.
 - Ens referim a la de Vicenç Ros. Ho recull SEGARRA, M.: *Op. cit.*, pàgs. 58-80.
 - FONOLLOSA, Maria Cinta; MATAS, Pilar; PÉREZ, Dolors; RIBAS, Xavier; VILA, Ramon; VIRÓS, Lluís: *Anàlisi de les famílies manufactureres i comerciants manresanes (1790-1820)*. Treball de curs inèdit presentat a la Universitat de Barcelona, curs 1985-86 (profs.: A. Solà, M. Izard i P. Molas); i també, dels mateixos autors: "Anàlisi dels inventaris, testaments, poders i fundacions de la burgesia manresana (1790-1820)", a *Dovella* (Manresa) -en premsa-. (Premi "Lacetània", 1985).
 - A.H.C.M.: Manuals dels notaris: -any 1790: Joan Abadal i Traval, Antoni Raurés, Ignasi Casasayes, Joseph Masramon, Pau Raurés, Joseph Mas y Casellas i Tomas Rallat. (També J. Masramon de l'any 1791). -any 1800: I. Casasayes, J. Masramon, J. Mas i Casellas, T. Rallat, T. Coma, Francesc Raurés, Joseph Antoni Enrich i Hermenter Castellet. -any 1807: I. Casasayes, J. Masramon, T. Rallat, F. Raurés i H. Castellet. -any 1812: I. Casasayes, J. Masramon, T. Rallat, Tomas Coma, F. Raurés, Gaietà Mas, H. Castellet, Esteve de Mas i Joseph Maria de Mas. -any 1820: T. Rallat, T. Coma, F. Raurés, G. Mas, H. Castellet, E. de Mas i Joseph Mandrés.
 - La tradició d'escriure protocols notariais en català ens arriba de les Corts de Montsó de 1542, on l'Emperador Carles concedeix que es redactin en llengua vulgar (aleshores el català envers el llatí) els testaments, codicils i donacions per causa de mort, perquè així els atorgants, desconexors del llatí, entenguessin millor el contingut de les clàusules. La transcripció del document original on es diu això està citada a la primera part de la nota 8.
 - Vegeu VILAR, Pierre: *Catalunya dins l'Espanya moderna. Introducció al medi natural*. V.I. Barcelona, 1964, pàg. 81.
 - Aquest aspecte concret es pot seguir a FONOLLOSA, M.C.; MATAS P.; PÉREZ, D.; RIBAS, X.; VILA, R.; VIRÓS, L.: "Art. cit."
 - LOPEZ GUALLAR, Marina: "Una nueva fuente para la historia de Barcelona: El Registro de Hipotecas" a *Estudios históricos y documentos de los archivos de protocolos* (Barcelona) IV (1974), pp: 345-363.

M. Cinta Fonollosa i Mariné
Pilar Matas Povedano
Dolors Pérez i Valmaña
Xavier Ribas i Vilanova
Ramon Vila i Despujol
Lluís Virós i Pujolà